

A középkori Szigliget vár és uradalma (12–16. század)

Mészáros Orsolya

A magyar középkort jellemző, elsősorban magaslatokra, de sík vidéken is védett területekre épült, romjaiban nagyrészt ma is látható kővárak építése a tatárjárás után terjedt el. Gyors ütemben és nagy számban történt felépítésük IV. Béla politikájának volt köszönhető. Az 1241–42-ben lezajlott tatárjárás készületlenül találta a magyar királyságot. A támadás lendülete csak a megerősített városokkal és a magaslati pontokon épült várakkal szemben tört meg. Ilyen vár azonban, ahogy azt Béla király a pápához írt levelében is megemlítette, kevés volt az országban. Egyértelmű volt tehát, hogy a várak számát minden rendelkezésre álló eszközzel szaporítani kellett. Az uralkodó elrendelte, hogy a megfogyatkozott népesség „sokasodása, megvédése és megerősítése céljából” kővárakat építsenek. Az erősségek emelésére alkalmas helyeket azoknak a híveinek adta, akiknek a várépítéshez szükséges ismeretük és anyagi lehetőségük megvolt. Nem a korábbi időszak nagy területű, többnyire föld-faszerkezetű ispánsági várait kellett tehát átépíteni, hanem olyan új kővárakat emelni, amelyek a kisebb kiterjedésű hátszág népességét meg tudják védeni. A király jó példával elől járva maga is épített várakat, de elsősorban híveinek, az udvarhoz közel álló báróknak adott várépítési engedélyeket.¹ Nem ritka az egyházi intézmények várépítése sem: a szigligeti vár épp ezek közé tartozik. A várépítési engedélyek hirtelen megnövekedése ellenére sajnos kevés ilyen oklevél maradt fenn korunkra. Szigliget azonban szerencsés helyzetben van, hiszen az eredeti IV. Béla király-féle engedély – a Pannohalmi apátság levéltárásban őrizve – a mai napig fennmaradt, ezért a szigligeti várat gyakran emlegetik az új királyi birtokpolitika egyik ragyogó példájaként.

Annak ellenére, hogy a kővárak építését katonai támadás körülményei indították el, szerepük később, már a 14. század elejére jelentősen megváltozott. IV. Béla új birtokpolitikája, vagyis a királyi birtokok eladományozása már a tatárjárás előtt elindult. A tatárok támadása valójában a már meglévő folyamatokat gyorsította fel. Ezt bizonyítja az is, hogy a felépült várak nem elsősorban Kelet-Magyarországon, egy várható újabb tatár támadás irányában helyezkedtek el, hanem többnyire az ország nyugati és középső felén. A megváltozott birtokszerkezet a nemesi társadalom átalakulását is maga után vonta. A 14–15. században, a török harcok előtt a várak nem elsősorban katonai építmények voltak, hanem olyan uradalmi központok, amelyeken keresztül a vár kezelői az ország irányításában vettek részt. A középkori bárók, nemesek, lovagok a nagyobb várakból esetenként országrésznyi birtokokat, falvakat irányíthattak. Egy-egy vár történetének fordulatai, más várakkal és birtokosokkal való kapcsolatai tehát magukban hordozzák az ország történetének alakulását. Történetük nyomon követése a környékbeli várakkal együtt az ország politikatörténetének megismerését jelenti.² Így igaz ez Szigliget esetében is: nagy múltú, komoly befolyású urak hagytak nyomot Szigligeten. Elég csak a várat építtető legnagyobb magyarországi

¹ Fügedi Erik: *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. Budapest, 1977. 18–24

² Fügedi Erik: *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. Budapest, 1977; Engel Pál: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond korban (1387–1437)*. Budapest, 1977. (A továbbiakban: Engel P.: *Királyi hatalom*); Engel Pál: *Vár és hatalom*. I–II. *Világosság* 25 (1984) 288–295, 367–375.

monostorra, a pannonthalmi apátságra gondolni, vagy a 15. századi törökverő Hunyadi János kortársára, Újlaki Miklós bánra. Birtoklásuk, irányításuk tetten érhető a vár építészetében is.

Az olvasó a vár és uradalmának középkori történetéről szóló tanulmányt tartja a kezében. Ez az Árpád-kori, 12. századi kezdetek és a mohácsi csata (1526) közötti, mintegy 400 éves időszakot tekinti át. Az azt követő török háborúk már egy új korszakot jelentenek: a török birodalom előrenyomulása következtében Szigliget, a Balaton-felvidék többi várával együtt határmenti végvárrá alakult, időszakos harcok, rajtaütések, a török-magyar háborúk egyik szereplőjévé.

A középkori Szigligettel való ismerkedés során nem feledkezhetünk meg a környékről, és annak vízrajzáról sem. A Balaton maitól nagyobb vízfelszíne és vízgyűjtő területe miatt Szigliget környezete is erősen eltért a maitól. Az írott forrásokban nem ritka a vár *Sziget* elnevezése, nem véletlenül: a várdomb körül egy patakokkal, vízfolyásokkal erősen szabdalt, mocsaras vidék terült el, amelyből szigetként emelkedett ki a várhegy, s a környező dombok.

A középkori vártörténetet taglaló tanulmány alapjai a korabeli oklevelek. Szó lesz az épített Pannonthalmi apátról, a Pok nemzetségből kiváló Mórighidai családról, a nagyhatalmú Újlaki Miklósról, és arról, hogy milyen súlya volt Szigligetnek a családok más birtokai, vagy a Balaton-felvidék várai között. A várral régóta foglalkoznak, ám az elmúlt két évtizedben komoly odafigyelés tapasztalható mind a történészek, mind a régészek, mind a műemlékvédelem oldaláról. A szakmai és érdeklődő közönséget tájékoztató kiadványok egyre-másra születnek meg.

1. A vár kezdetei és Árpád-kori története

A vár korai történetének felgöngyölítése izgalmas nyomozó munka: a források ugyanis Szigliget birtokot és Szigliget várat még külön emlegetik, és a tulajdonosok kiléte is rejtélyes.

A vártörténetet a Tapolcai-medencében elhelyezkedő birtokok megismerésével célszerű kezdeni. Kisebb-nagyobb királyi és magánbirtokok feküdtek egymás mellett. Közöttük a Szigliget nevű birtok nem csak a mai értelemben vett Szigliget falut és a felette magasodó várhegyet foglalta magában, hanem tágabb területet, körülbelül a mai Tapolcai-medencét ölelte fel. Megközelítőleg ez a terület lett a 15. században a szigligeti vár uradalma.

Szigliget birtok legelső említése az 1121. év. Az Atyusz nemzetség birtokaihoz tartozó, úgynevezett *predium* volt, vagyis olyan birtok, amely kisebb települést is magában foglalt. Itt mészégetők és kőfejtők laktak, akiknek az Atyuszok almádi monostorának építkezését kellett szolgálniuk.³ Az Atyusz már ekkor az uralkodó belsőbb köreihez tartozó, előkelő családok egyike volt, amit a magánmonostor korai megalapítása és építése is jól mutat. A legújabb, ma is folyó régészeti ásatások vallanak arról, milyen szép faragványokkal díszített, komoly monostorról van szó.⁴

³ 1121. Az almádi nemzetségi monostor alapítólevele, amelyben I. Atyusz és fivére, I. Miksa a Szűz Mária tiszteletére alapított egyház javára rendelkezett. A testvérpár a család által az egyháznak hagyott javakat és adományokat rendezte. A birtokok között *Zeglegeth* predium is szerepelt. A dokumentum kiadása: *Diplomata Hungariae Antiquissima* I. kötet. Szerk.: **Georgius Györffy**. Budapestini, 1992. 412.

⁴ A 2014–2017. közötti ásatási eredményekről: **Buzás Gergely**: Almád: Rotunda állt az apátságban. In: *Archeologia. Altum Castrum Online Magazin*. <https://archeologia.hu/almad-rotunda-allt-az-apatsagban>

Mintegy 130 évvel később, az 1250-es években zajló birtokperek kapcsán maradt ismét adat Szigligetről, most már jóval részletesebben. Kiderül, hogy a 13. század második felére az Atyusz nemzetség hanyatlásnak indult: legfontosabb tagjuk, a nagyhatalmú Atyusz bán, királynéi udvarispán 1233 körül meghalt. Utódai a kevésbé tehetségesek közé tartoztak, sőt a családi fiágon rövidesen ki is halt. A Győr megyei Pok nemzetség azonban éppen ebben az időszakban kezdett megerősödni. Felemelkedése elsősorban II. Móric nevű atyafinak köszönhető, aki az 1241. évi muhi csatában megmentette IV. Béla királyt egy tatár kardtól. Ettől fogva Béla kedvelt embere lett: az uralkodó számos tisztséggel és birtokadománnyal ruházta fel. Móricnak többfelé voltak birtokai az országban (Füleki uradalom, továbbá a Dráva mentén, Kraszna és Zala megyében), az 1250-es években Szigligeten is megvetette a lábát. Egy 1258-ból származó oklevél szerint *Zegliget* birtokhoz jutott hozzá, amely korábban az Atyusz nemzetségé volt. A birtok egyik fele néhai Atyusz Lászlóé volt, aki azt hitbérként feleségére hagyta. Az özvegy gyermektelen volt, ezért adoptálta Móricot, s a birtokot az uralkodó engedélyével ráhagyta. A birtok másik felét Atyusz László még korábban az Almádi nemzetségi monostorra hagyta, ám most Móric birtokcserével megszerezte azt a monostortól. A következő évből, 1259-ből fennmaradt perből válik világossá, hogy Móric miért törekedett ilyen nagyon a szigligeti Atyusz-birtokra. Kiderül, hogy Móricnak volt itt már egy korábbi birtoka, s a mellé igyekezett egy újabbat, feltehetően a szomszédosat megszerezni. A korábbi Móric-birtok előtörténetéről tájékoztat is a per egyik oklevele. Ez a birtok valamikor a királyi udvarnokok, majd a királyi hospesek kezére került, s tőlük igyekezett visszaperelni Móric. A Pokok egyébként a közeli Hegymagas (mai Szent György-hegy és környéke) felé is terjeszkedtek. A 13. század utolsó harmadában Móric fiának, Miklósnak, valamint a pannonhalmi apátságnak, a veszprémi káptalannak, a királyi udvarnokoknak és a zalai várnépeknek is volt Hegymagason földjük, sőt a század elején még az Atyuszoknak is szőlőjük. Szigliget és Hegymagas a középkorban szomszédos volt, s több tulajdonosnak volt itt is, ott is birtoka.⁵

A 13. század közepén a Szigliget–Hegymagas tömbben a királyi földek (jogilag a zalai ispánsághoz tartozó földek) mellett egyházi oldalról a pannonhalmi apátság, a veszprémi káptalan és az almádi nemzetségi monostor képviseltette magát. A világiak birtoklását tekintve nemzetségi birtokai az Atyuszoknak voltak. Mellettük a 13. század elején megjelentek a Pokok is. Ebben a környezetben rendelte el IV. Béla a szigligeti kővár felépítését, és adományozta erre a célra az egyik birtokot.⁶

A várépítésre szánt hegy, vagyis – az adománylevél megfogalmazása szerint – a Balatonban álló *insula* (sziget) jogilag elkülönült a fentebb megismert birtokoktól. Az adománylevél leírja a birtok történetét, ez alapján a következőket lehet tudni: a 13. század elejéig királyi kézben volt, mint a zalai ispánsághoz tartozó várföld. A 13. század elejétől már név szerint ismert zalai ispánokhoz kapcsolható. Az első ilyen személy Atyusz bán volt. Az ő, 1233 körül bekövetkezett halála utáni 20 év ismeretlen. Valószínűleg az 1230-as években, II. András király birtokvisszavételei eredményeként került ismét királyi kézbe. Az 1250-es

⁵ Az 1258. és 1259. évi oklevelekről és forráskiadásuk: **Mészáros Orsolya**: Szigliget várának története. *Fons*, XII. (2005/3) 308–311, 359–362. (A továbbiakban: Mészáros O.: Szigliget vára)

⁶ 1260. Várépítési engedély forráskiadása: *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*. Szerk.: **Erdélyi László, Sörös Pongrác**. I–XII/b. kötet. Budapest, 1902–16. II. kötet, 309. A IV. Béla által kibocsátott oklevelet fia: V. István herceg is megerősítette 1260-ban: ugyanitt, 310–311. (A továbbiakban: Pannonhalmi Rendtörténet.)

években Kaloján kezében találjuk. Ő IV. Béla unokatestvére volt: II. András Margit nevű testvérének, a bizánci császártól született fia. 1222-ben jött Magyarországra, s hamarosan II. András királyi udvarának tagja lett, több tisztséget viselt. Köztük a zalai ispánságot is. Halála után, valószínűleg 1259-ben került IV. Béla fiának, István hercegnek kezébe a megye, s ezzel együtt a *sziget* is. Az 1260. év a fordulópont, amikor a király – István herceg külön hozzájárulásával – a pannonthalmi bencés apátságnak adományozta, hogy az várat építsen rá.

A királyi birtokadományozások már a tatárjárás (1241–42) előtt megindultak, közöttük néhány várépítési engedélyt is fennmaradt. IV. Béla egyházi méltóságot (pannonhalmi apát és a zágrábi püspök) is megbízott várépítéssel. Ez történt Szigliget esetében is. Meglepő azonban, hogy a vár felépülése után mindössze két esztendővel az uralkodó vissza is vette a felépített várat, más birtokot adva cserébe. Milyen okai lehettek a király lépéseinek? Eleve királyi várnak szánta Szigligetet, amiben Pannonhalmának csupán az építkező szerep jutott, vagy később gondolta meg magát? S miért éppen Pannonhalmának adta a *szigetet*, amikor a környék előkelőinek is megvolt a kellő anyagi ereje a várépítéshez? Pok Móric személyét, birtokait figyelembe véve, érthetetlennek tűnik, miért nem ő kapta Béla királytól a várépítési engedélyt. Az 1270-ig felépült várak több, mint 30 százalékát az uralkodó leghűségesebb nemesei építtették, akik többnyire magas méltóságok betöltői voltak és sokszor több várnak is a tulajdonosai. Építkeztek a szerényebb vagyonú, sőt jelentéktelenebb birtokosok is. A magyarázat az lehet, hogy Móric 1246-ban már megszerezte a Füleki várat, így Béla király talán jobbnak látta, ha Móric nem tesz szert több kővárakra. Egy másik magyarázat a Szigliget–Hegymagas birtokok összefüggésében kereshető. Lehetséges, hogy a *sziget* ekkor szomszédos volt a pannonthalmi apátság Hegymagas birtokával. Hegymagason Pannonhalmának már a 11. századtól volt birtoka, így a legegyszerűbb volt az apátnak, mint a legrangosabb környékbeli birtokosnak adni a várépítési engedélyt, aki hegymagasi bevételeit, munkaerejét is igénybe vehette. A nem túl messzi Tihanyban, a Balaton másik szigetén is bencés monostor állt.

A vár 1260–1262 között felépült, 1262-ben királyi kézre került. A következő 80 év ismeretlen. 1344 februárjában még mindig királyi birtok: Anjou I. Lajos király a Badacsony oldalában húzódó Tomaj birtokot adományozta el, amely azelőtt Szigliget királyi várhoz tartozott. Még ugyanabban az évben, 1344 decemberében I. Lajos király Mórighidai II. Istvánnak és Simonnak visszaadta szigligeti és hegymagasi birtokaikat. Ez az adománylevél azonban a várról egy szót sem ejt! Apróság, mégis jelentős különbség, hogy a februári oklevélben Szigliget *várat*, a decemberiben Szigliget *birtokot* említettek. Ami biztos, hogy négy évvel később, 1348-ban már egyértelműen Mórighidai Simon kezében volt a vár: ekkor ugyanis az ő várnagyáról hallunk. S ez már a korszak végéig így is maradt. Valahol 1344 és 1348 között tehát a királyi várból magánvár lett. Valószínű azonban, hogy a vár magánkézbe kerülése valahol a 13–14. század fordulójának zavaros állapotainál, az ismeretlen 80 évben kereshető.⁷

1300-ban egy bizonyos Acintus volt a várnagy, ám a vár ura ismeretlen. Valószínű, hogy a 13. század végi meggyengült királyi hatalom következtében az uralkodó elveszíthette Szigligetet. A tartományurak hatalmaskodásai és a dunántúli háborúskodások során a vár többször is gazdát cserélhetett. Ebből az időszakból származik egy, a szigligeti várra nézve meglehetősen rejtélyes történet. A tartományurak leverése után, Anjou I. Károly király trónra

⁷ Mészáros O.: Szigliget vára 315–320.

kerülése idején, 1308-ban négy Pok atyafi: János, Móric, János és Pál, valamint a poki Szent István nemzetségi monostor prépostja a győri káptalan előtt elismerte azt, hogy a veszprémi káptalan a zavaros idők elmúltával visszaszolgáltatja a poki kolostortól korábban eltulajdonított egyházi ékszereket és öltözékeket. A részletesen felsorolt gazdag kincseket Kőszegi Péter veszprémi püspöksége alatt vitték Veszprémbe, a szigligeti vár elfoglalásának idején. Egyes értelmezések a kincsek visszaszolgáltatásában azt látják, hogy Kőszegi Péter püspök elfoglalta Szigligetet 1285 körül, válaszul arra, hogy a Mórighidaiak részt vettek a Csákok 1276-ben Veszprém ellen vezetett pusztításában. A vár megvívásakor Kőszegi püspök megkaparintotta, és Veszprémbe szállította a poki monostor szigligeti várban őrzött (vagy ide menekített) kincseit. Az igazolható, hogy a Pokok az Árpád-kor végi villongásokban a Csákok oldalán álltak. 1280-ban Kőszegi Péter püspök kiközösítette az egyházból Pok Móric fiait (Miklós erdélyi vajdát, hegymagasi birtokost és Mórict, Istvánt és Domonkost), mert azok, miután közreműködtek a székesegyház pusztításában, a veszprémi egyház más birtokait is felprédálták. Lehetséges, hogy a Hegymagason is birtokos Miklós vajda a zavaros időszakot kihasználva valóban rátette kezét az 1270–80-as években Szigligetre, hiszen a 14. század közepén már könnyűszerrel – azaz királyi beleegyezéssel – vándorolt unokája, Mórighidai Simon kezébe. Ám az nem bizonyítható, hogy az 1270–80-as években az egyébként távoli poki monostor kincseit itt őrizték volna.

2. A Szigligeti vár az Anjou- és Zsigmond-korban: a Mórighidaiak birtokában

Az új korszak békés időszak a vár történetében. A 13–14. század fordulójának háborúskodásai után Szigliget birtokviszonyai megszilárdultak: 1344–48 után vitathatatlanul és minden jogalappal a Mórighidai család tulajdonába került a vár, s uradalma is határozott körvonalakat kapott. A család mintegy száz éven át szilárdan kezében tartotta, később azonban a nagyhatalmú Újlaki Miklós tette rá a kezét Szigligetre, mint oly sok más dunántúli várra. Csak az ő halála után kísérelték meg a Mórighidaiak egykori tulajdonukat visszaszerezni. Sikertelenül.

Az Anjou-korban Mórighidai Simon biztos kézzel irányította a várat, sőt Szigliget a családi birtokok egyik legjelentősebbikének számított. A családnak a 14. században jelentős birtokai voltak az ország különböző pontjain, s Simon mindemellett szép karriert is futott be: az 1340-es évek végétől számos megye ispáni tisztét betöltötte, végül horvát bán lett, így a király tanácsadó testületébe is bekerült. A Dunántúl mellett Szlavóniában (ma Horvátország) és a Szamos-Körösök vidékén, Kraszna megyében (ma Románia) voltak birtokaik. A 14. század a családi birtokgyarapítás jegyében folyt: ez jelentősnek számított abban az időszakban, amelyben a királyi várak túlsúlya volt jellemző. Emiatt is lehetett jelentős számukra Szigliget, hiszen magánváruk volt, s nem csupán honor-tisztséggel járó királyi vár. A 15. század elején Simon fia, János udvari lovag és a királyi aula tagja, de országos hatáskörű, magasrangú tisztséget már nem viselt. Családi fészükben, a Dunántúlon birtokaik megszorítására kényszerültek. Az 1430-as évek elején egykori székhelyüket: Mórighidát, ahol nemzetségi monostoruk is állt, elzálogosították Garai Miklósnak, ahogy két másik falujuk, Ménfő és Szemere is a Garaiak kezébe került. A királyi tanácsban való részvétel, vagy más tisztségeikkel járó feladataik miatt sem Simon, sem fiai: János és István nem sokat

tartózkodtak a szigligeti várban. A napi teendőket és az uradalom irányítását, vagy peres ügyekben való képviselőtöket várnagyai, alvárnagyai látták el. Simonnak egy alvárnagyát ismerjük: Henrik fia, Jánost (1348); István familiárisai a következők: Szenci Budai Benedek (1408), Tomaji László (1419, 1433), Bokori Imre várnagy (1422). A vár történetében az 1340–1440-es évek közötti mintegy száz év nyugalmas időszak volt. Valószínűleg jelentősebb építkezések is folytak a várban.⁸

Zsigmond király halála és az azt követő belháborús évek azonban Szigliget történetén is nyomot hagytak. Szigliget helyzetét nehezítette, hogy a vár urai, a Mórighidaiak határozottan meggyengültek: az 1440-es években az egyetlen sarj a kiskorú Móric, Mórighidai János unokája. János még 1424-ben kölcsönös örökösödési szerződés kötött a Szántai Lackokkal, de a kölcsönös támogatás végül elmaradt.⁹ 1433-ban gyámot neveztek ki a kiskorú Móric mellé: Rozgonyi Simon veszprémi püspököt. A püspöknek kötelessége volt megtartani Móric familiárisait, köztük tehát Szigliget várnagyait is. A gyámság és a birtokok feletti rendelkezési jog éppen Szigligetet érinthette a leginkább, hiszen a Rozgonyiak ekkor a Dunántúl befolyásos urai voltak, s a kezükben tartott királyi uradalmak a fél Dunántúlt, valamint a Felvidék egy részét átfogták. Ugyanebben az évben, 1433-ban a Szigligethez közeli Hegyesd vára is kezükre került zálogbirtokként.¹⁰ A gyámság és az uradalommal járó jövedelmek kezelése azonban mégsem működött egyértelműen. 1436-ból ugyanis már arról értesülünk, hogy a kiskorú Móric birtokainak oltalmazója és őrzője Dombai György lett. Ő Móric anyai ágon lévő nagyapja volt, azaz Móric anyjának: Margit özvegyasszonynak apja. Rozgonyi Simon püspöknek semmiféle ténykedését nem őrizték meg a források, annál többet Dombai Györgynek. Ám ő sem sokáig kezelte Móric birtokügyeit: egy 1436 év végén keltezett oklevél szerint ekkor már ő is elhunyt.¹¹ A kiskorú Móric gyámsága körüli huzavona előrevetíti a 15. század közepének, második felének eseményeit. A Mórighidai család végleg elveszítette egykori erejét. Egyetlen tagja kiskorú, így birtokai teljesen kiszolgáltatottak lettek az új „hódítóknak”. Szigliget kapcsán sokáig nem is hallani róluk, csak az 1480-as évek végén bukkantak fel ismét, amikor tiltakoztak az Újlakiak szigligeti birtoklása ellen. Minden kísérletük kudarcba fulladt. A Zsigmond-kort követő időszakban a vár kikerült irányításuk alól, s nem is tudták többé visszaszerezni.

3. A 15. századi viharos évtizedek: a vár Újlaki kézben

Az 1440-ben megkoronázott két királlyal (I. Ulászló és V. László) Szigliget mint Zala megyei vár Ulászló táborába sodródott. A várban hamarosan a Gersei Petőket találjuk, akik hosszú éveken keresztül voltak zalai ispánok (1404–38, 1441–48), s mint Ulászló-hívek,

⁸ **Mészáros O.**: Szigliget vára 320–333; **Engel Pál**: Uradalomszervezés a Dunántúlon a XIV–XV. században. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből*. II. kötet. Szerk.: **Hermann István**. Pápa, 1996. 21–22; **Engel Pál**: Nagy Lajos bárói. *Történelmi Szemle* 28 (1985) 410–411. A Mórighidaiak tisztségeiről: **Engel Pál**: *Magyarországi világi archontológia*. Budapest, 1996. II. kötet, 159. (A továbbiakban: Engel P.: Archontológia.)

⁹ 1424. évi szerződés eredeti forrása: Magyar Nemzeti Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: MNL DL) 11 517. Kiadása: **Mészáros O.**: Szigliget vára 366.

¹⁰ A Rozgonyiakról: **Pálosfalvi Tamás**: A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444). *Századok* 137 (2003) 900–901; **Engel P.**: Királyi hatalom 72; **Engel Pál**: Zsigmond bárói. In: *Művészet Zsigmond király korában. 1387–1437*. Szerk.: **Beke László, Marosi Endre, Wehli Tünde**. Budapest, 1987. 441–442.

¹¹ **Mészáros O.**: Szigliget vára 327.

megyékük egyik szilárd bástyáját alkotta az Ulászló-pártnak. A Gersei Pető testvérek, László és Péter irányítása alatt állt számos nyugat-zalai vár: Rezi, Tátika, Kemend, s Szentgróton is volt várnagyuk. Sümeg és Hegyesd a veszprémi püspök birtokában volt, Csobáncról pedig a 14–15. században meglehetősen keveset tudunk. Az itt fekvő várak közül jelesül csak Szigliget hiányzott. A Gerseiek nem is sokáig késlekedtek. 1440 decemberében már Szigligeten is megvetették a lábukat. Az 1440-es években egyébként többen is igényt tartottak Szigligetre, ráadásul az uralkodó is megpróbálta felhasználni birtokadományként hívek toborzására. De a név szerint ismert várnagyok Gersei familiárisok voltak (Berki Fóris és Pál, 1441–43). Ez arra vall, hogy ténylegesen ők, vagyis a Gerseiek igazgatták a várat és uradalmát.¹²

A Gerseiek térnyerése előtt kinevezett két gyám ügye azonban még nem zárult le végérvényesen. A Dombai gyám halála, 1436 és a Gerseiek térnyerése közötti három-négy évben történhetett, hogy Mórighidai Móric és édesanyja (Dombai Margit) zálogba adta a várat a Héderváriaknak 3000 aranyforint ellenében.¹³ Ez azért érdekes, mert a két zálogbirtokos – Hédervári László pannonhalmi apát és fivére, Pál – édesanyja Rozgonyi Ilona volt. Ilona annak a Rozgonyi Simon püspöknek leánytestvére, akit 1433-ban már gyámnak neveztek ki a kiskorú Mórighidai Móric mellé. Úgy tűnt, hogy Rozgonyi Simon ténylegesen nem gyakorolt gyámságot Móricka felett, a vár mégis unokaöccsei (László és Pál) zálogbirtokába került. Bizonyára nem véletlenül. A Gerseiek idején hallgattak, talán azért, mert azok zalai ispánként, s nem pedig magánbirtokosként kezelték a várat. Tiltakoztak azonban pár évvel később, 1445-ben, Újlaki Miklós megjelenése idején.

Újlaki Miklós – macsói bán és bosnyák király – a 15. század egyik legnagyobb magyar főura volt. Bár kezdetben Hunyadi János híve volt, később ellene fordult, sőt Mátyás király ellenlábasa is lett. A Mátyás elleni főurak seregét ő vezette. Később, Mátyás győzelmei után meghódolt, és azután mindvégig hűséges maradt hozzá. Mátyás fiának, Corvin Jánosnak is keresztapja lett. Még Mátyás trónra lépése előtt, 1457-re kialakította az egész Dunántúlt, Szlavóniát és Nyitrát átfogó hatalmas birtokrendszerét.¹⁴ Szigligetre és a vele egyidőben elfoglalt Hegyesd várára azért lehetett szüksége, hogy összeköttetést biztosítson Veszprém megyei, Várpalota környéki és délvidéki birtokai között, és egyfajta védelmi vonalat biztosítson a Vértes erősítésére. Bár a várak uradalma nem volt nagy, fekvésük kulcspozíciójú lehetett számára. 1445-ben tehát elfoglalta Szigligetet – Hunyadi Jánossal együtt –, ami ellen a Héderváriak hevesen tiltakoztak, mondván az 3000 forint zálogösszeg erejéig őket illeti. Valószínűleg Újlaki kifizette nekik a zálogösszeget, mert többet nem hallattak magukról. Az elzálogosítás ténye azonban fontos szerephez jut jóval később, az 1480-as években. Erről a későbbiekben még esik szó.

Hegyesd hasonlóképp zálog címén jutott Újlaki kezére 1451-ben. Sőt Berzöce castellum is, amely Mórighidai birtok volt. Szigliget és Hegyesd birtokok megszerzése után az uralkodóval

¹² **Mészáros O.:** Szigliget vára 328–330. Itt további adatok a Gerseiek dunántúli tevékenységéről levéltári források és **Engel P.:** Archontológia alapján.

¹³ MNL DL 13 850. Kiadása: *Pannonhalmi Rendtörténet* III. kötet, 512. Szigligettel kapcsolatos értelmezése: **Mészáros O.:** Szigliget vára 330–331.

¹⁴ **Reiszig Ede:** Az Újlaki-család. I–II. *Turul* 57 (1943) 1–13, 56–65; Újlaki dunántúli birtokpolitikájával Kubinyi András foglalkozott behatóan. Olvashatunk Pacmáni és Csornai szerepéről is. **Kubinyi András:** A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. *Somogy Megye Múltjából* 4 (1973) 3–44. Az észak-dunántúli birtokokról, köztük Szigligettel u.itt: 4–13.

meg is erősítette újonnan szerzett birtokait. V. László király 1453. szeptember 14-én kiadott adománylevelében Újlaki Miklósnak adta érdemeiért és hűségéért Szigliget és Hegyesd várát tartozékaival, Kaposújvár felét a birtokokon tartott vásárokkal és az egyházak kegyúri jogával együtt.¹⁵

Újlaki sokáig együtt kezelte Szigligetet és Hegyesdet, ami várnagyi politikájában is nyomon követhető. Az 1450–70-es évekből Szigligeten négy várnagyot ismerünk: Martonfalvai (Őrszegi) Laca Lukácsot és Mátét (1449, 1451), Endrédi Somogyi Imrét (1455), valamint bizonyos Sándort (1473).¹⁶ A várnagyok környékbeli középnemesi famíliák tagjai voltak. Birtokaik elhelyezkedése vagy éppen bővítése ugyanúgy állt Újlaki, mint a saját érdekükben, hiszen a nagyhatalmú bán, uradalmát familiárisai birtokain keresztül tudta még erősebbé tenni. Egyiküket sem találjuk sokáig a várnagyi tisztségben, Szigligeten is csupán egy-két évig szolgáltak. Úgy látszik, hogy Újlaki Hegyesd és Szigliget között váltogatta várnagyait, ebben nyilván a földrajzi közelség játszott szerepet, de megtaláljuk őket a kissé távolabb eső gesztesi várban is. Újlaki politikájára jellemző, hogy familiárisait nagyobb régiókban – esetünkben az észak-dunántúli régióban – mozgatta, hosszabb ideig nem hagyva őket egy-egy uradalomban. Így nem alakulhatott ki túl nagy hatalmuk, befolyásuk egy-egy várban. A várnagyok egyébként ténylegesen az adott váruradalomban tartózkodtak: a 15. század végéről, 16. század elejéről van adatunk arra, hogy a szigligeti várnagy a vár mellett, Újfaluban lakott, de nem lehetett ez másként a korábbi évtizedekben sem.

Az 1450-es évek birtokszerző akciói, a birtokok és saját pozíciója megerősítése után Újlaki egy ideig kezében tartotta Szigligetet és Hegyesdet, később azonban elzálogosította őket. Bár évtizednyi eltéréssel, a várak fokozatosan familiárisai kezébe kerültek. Hegyesdet legbensőbb embere: Pacmáni Tamás kezére adta 1460 előtt. Ő Újlaki leghűségesebb embere volt, Újlaki végrendeletében a familiárisok között az első.¹⁷ Szigligetet több, mint tíz évvel később (nem sokkal 1475 előtt) zálogosította el 1500 aranyforintért Csornai István németújvári várnagyának.¹⁸ Csornai birtokain keresztül Újlakinak sikerült összekötnie különálló németújvári uradalmát a többi dél-dunántúli és szlavóniai birtokával. Valószínűleg ehhez a törekvéséhez tartozott Szigliget zálogba vetése is. Csornai István zálogbirtokosként kikötötte, hogy csak akkor bocsátja vissza a várat, ha maga Újlaki, vagy felesége: Dorottya, illetve fia: Lőrinc, avagy Pacmáni Tamás visszafizeti neki az összeget. Máskülönben Csornai felesége: Katalin vagy leánya: Krisztina kezeli halála után a várat. Újlaki Miklós életében nem is került vissza a vár. Csornai 1477-ben hunyt el, ugyanabban az esztendőben, mint Újlaki Miklós, s a vár valóban leányának: Krisztinának és annak férje, Turóci Györgynek kezébe került. A Csornai-örökösök között azonban per alakult ki, s ezt látva Újlaki Miklós fia, Lőrinc határozottan gyorsan cselekedett: 1482-ben kifizette a zálogösszeget, ezzel Szigliget visszakerült Újlaki-kézbe. A vár visszaváltásában a befolyásos familiárisnak, Pacmáninak is szerepe volt, lehet, hogy korábban ő adta kölcsön Újlakinak a szükséges összeget, amire már ismerünk hasonló példát. 1482 májusában Lőrinc herceg tisztjét: Almádi Sánta Pált találjuk

¹⁵ MNL DL 14 722. Kiadása: **Mészáros O.**: Szigliget vára 369–370.

¹⁶ **Mészáros O.**: Szigliget vára 333.

¹⁷ Újlaki végrendelete (1471. február 14): MNL DL 17 162.

¹⁸ A forrás eredetije: MNL DL 39 322; Kiadása: *Magyar Történelmi Tár* IX. kötet, 74.

Újfaluban, aki eltiltott mindenkit Szigliget várának és tartozékainak elfoglalásától.¹⁹ Ez az eltiltás azonban már nem az Újlaki-zálogosok ellen irányult, hanem a régi birtokos család, a Mórighidaiak ellen.

Az 1470-es évek végén háttérbe tolt szigligeti vár szerepe Újlaki Miklós halála (1477) után egy csapásra felértékelődött. Jóllehet Újlaki végrendelete nem hagyott kétséget afelől, hogy birtokai kire szálljanak (Lőrincre, annak magtalan halála esetén leányaira: Katalinra, Fruzsínára, Orsolyára, illetve unokájára – Katalin leányára – Magdolnára), a nagyhatalmú bán halálával többen is áhítozni kezdtek a hatalmas birtokrendszerre, s köztük Szigligetre is. Az Újlaki Lőrinc ellen indított persorozat valójában a Mórighidaiak felbukkanásával kezdődött – akik egykori jogos tulajdonukat szerették volna visszaszerezni –, hogy azután Újlaki Miklós leányági rokonainak követeléseivel folytatódjon.

4. A 15. század vége

Az 1430-as évek végén történt, Héderváriaknak tett elzálogosítás óta a Mórighidaiak nem hallattak magukról. Az 1470-es években Móric már nem volt az élők sorában. Fiai: László és István jelentek meg, hogy felélesszék régi jogaikat. Valószínűleg a nagyhatalmú Újlaki Miklós bán halálával láttak esélyt Szigliget és Berzőce kastély (ma Horvátország) visszaszerzésére. Kezdeményezésük kudarcba fulladt. A 13. századi eredetű család az 1400-as évek végén még a bárói rendbe számított, ami nagy kiterjedésű meggyes-szinyérvári uradalmának volt köszönhető (az 1470-es évektől meggyesi Móroc illetve Meggyesaljai előnéven szerepeltek), azonban birtokaik nagy része a 15. század közepén már idegen kézen volt.²⁰ Szigliget visszaszerzésére irányuló szándékukkal azonnal Újlaki Miklós 1477-ben bekövetkezett halála után jelentkeztek. Meggyesaljai László 1478 júniusában a budai káptalan elé járult, hogy tiltakozását fejezze ki Újlaki Lőrinc Szigliget várának és Berzőce kastélyának elfoglalása ellen. Nem járt sikerrel, mert 1486. február 5-én, a budai nádorválasztó országgyűlésen ismét tiltakozásának adott hangot. Panasz emelt, hogy Szigliget vára Újlaki Lőrinc kezén van, hiszen a vár — állította — örökjogon őt illeti. Jogai védelmére bizonyító okiratokat akart bemutatni, egyúttal egy zacskó pénzt is magával hozott, hogy a zálogösszeget kifizesse, mert Újlaki csak zálogjogon, nem pedig örökjogon birtokolja a várat. De Újlaki Lőrinc ügyvédje nem engedte kifizetni az összeget, vagy bíróság előtt áttekinteni a hozott iratokat. Hosszan tartó pereskedés vette kezdetét, végső lezárását – ha volt – nem ismerni.²¹ A per alatt Lőrinc mindvégig szilárdan ült a várban, és az övé is maradt egészen haláláig (1524). A Meggyesaljaiak támasztotta jogigény mindenestre valóságos alapokon nyugodott, hiszen az 1440-es években Újlaki Miklós gátlástalan birtokfoglalásainak egyik módszere a zálogba vetett várak megszerzése, majd az uralkodóval való elismertetése volt. Az eredeti Mórighidai/Meggyesaljai birtokosok 1436 utáni eltűnésének, majd a Hédervári-fivérek zálog címén való tiltakozásának, továbbá a vár Újlaki-kézbe jutásának rejtélye világossá válik az 1480-as évek végének perével. A zálogösszeg, amit a nádorválasztó országgyűlésen

¹⁹ *Zala vármegye története. Oklevéltár.* Szerk.: **Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula.** I–II. kötet. Budapest, 1886–1890. II. kötet, 621.

²⁰ **Engel Pál:** A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. II. rész. In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* V. (1970) 293, 305, 310.

²¹ A perekről a vonatkozó oklevél kiadásokkal együtt: **Mészáros O.:** Szigliget vára 338, 370–372.

Meggyesaljai László ki akart fizetni, kétségkívül az az összeg lehetett, amivel egykor elzálogosították a Héderváriaknak vagy a Rozgonyiaknak (3000 aranyforint), s amit később Újlaki Miklós valószínűleg megfizetett, hogy a várhoz jusson.

A Meggyesaljaiak birtokaik visszaperlésének eredménytelensége ellenére Szigligethez és Berzócéhez való jogukat mindvégig fenntartották, és az 1490-es években született szerződésekben azokat birtokaik között emlegették. A két várra vonatkozó igényük tulajdonképpen a család kihalásával ment csak feledésbe. Meggyesaljai László 1490 szeptemberében már nem volt az élők sorában, fivére: István pedig inkább saját boldogulásával, illetve a László által felhalmozott adósságok törlesztésével volt elfoglalva. 1490. szeptember 24-én István kölcsönös örökösödési szerződést kötött a Perényiekkel és a Bátoriakkal.²² A szerződésbe a Meggyesaljaiak minden birtokát belefoglalták, függetlenül attól, hogy az valójában kezükön volt-e vagy sem. Így került a Perényieknek és Bátoriaknak szánt birtokok közé Szigliget is. Az intézkedés valójában a nagykiterjedésű Szinyér-Meggyesi uradalomról szólt, amelynek megszerzésében Meggyesi István igyekezett érdekeltté tenni a környéken birtokos Bátoriat és Perényieket. Ígéretének fejében óriási összegű pénzt: 21 000 forintot kívánt felvenni a szerződő felektől. A nagyösszegű kölcsön a család teljes csődjét jelezte: István több birtoka idegen kézen volt, hatalmas összegű adósságot halmoztak fel, utódjuk pedig nem volt. István hamarosan meg is halt: 1493-ban már nem volt az élők sorában. Birtokait tehát a Perényieknek és a Bátoriaknak kellett volna megkapniuk, ám Berzóce és Szigliget más birtokában volt.²³

Szigligetre mások is jogot formáltak. A 15–16. század fordulóján már gyakoriak az Újlaki birtokokért indított perek, amelyek nyitját Lőrinc fokozatos gyengülésében, hatalmának megingásában kereshetjük. Lőrinc 1494–95. évi lázadása, azaz a törökkel való egyezkedés gyanúja után az uralkodó csak úgy adott neki kegyelmet, hogy az 1496. évi országgyűlés kimondta: magtalan halála esetén birtokai a koronára háramlanak. Szigliget mindeközben rövid időre bizonyos Csulai Mór László kezébe került, aki Lőrinc halála (1524) után sebtében feleségül vette Magdolnát, Lőrinc özvegyét. A Várpalotán berendezkedő Mór Lászlót a Szapolyai-párt végül 1533-ban elűzte. Mór még ez előtt, 1526-ban továbbadta Szigligetet a Tóti Lengyel családnak, akik valószínűleg a Meggyesaljaiakkal voltak valamilyen rokonságban. Bár többen, például a Bátoriak, sőt a pannonthalmi apát is tiltakozott ez ellen a lépés ellen, nem volt foganatja. A vár királyi megerősítéssel Lengyel László és fiai: János, Gáspár és Boldizsár kezébe került. Annak ellenére, hogy Újlaki Lőrinc halála után birtokainak végül is a koronára kellett volna háramlania, a Szigligetre igényt formálók közül senki nem ért célta. A vár királyi beleegyezés illetve adomány folytán a Tóti Lengyel család kezébe került, akik az egész újkorban várukként bírták, egészen 1702-ig, a vár lerombolásáig.²⁴

5. A vár uradalma

²² A forrás eredetije: MNL DL 19 676, DL 71 026. Kiadása: **Nagy Imre**: *Sopron vármegye története. Oklevéltár.* I–II. kötet. Sopron, 1889–1891. II. kötet, 562–565.

²³ A Bátoriakról: **Horváth Richárd**: Az ecsedi Bátoriak várbirtokai a kései középkorban. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 41 (2006) 305–326.

²⁴ **Mészáros O.**: Szigliget vára 344.

A szigligeti vár uradalmáról az egész középkorban mindössze egyetlen adat maradt fenn. 1453-ban, Újlaki Miklós adománylevelében rögzítették, hogy a Szigligeti várhoz Hegymagas, Újfalu, Nagyfalu, Sziget és Felsőtomaj tartozott. A települések Árpád-kori története és földrajzi elhelyezkedése közelebb visz ahhoz a problémához is, hogy a 13. század derekán jól megépített vár miért nem viselte már ekkor a Szigliget nevet.²⁵

Felsőtomaj a vártól keletre a Badacsony keleti oldalán helyezkedett el, már a 14. század első harmadában a várhoz tartozott.

Hegymagas falu Szigligettől északra húzódott a Hegymagas-hegy (mai Szent György-hegy) oldalában. Hegymagason és környékén a középkorban több birtok feküdt, amelyek egyike került 1274-ben Mórighidai Miklós kezére. A névalak egyszerre jelentette a falut, a hegyet és a többi birtokot is. Azt, hogy a falu melyik birtokon volt, egyelőre nem tudjuk.

Szigliget esetében szintén kérdéses a várrom alatt húzódó mai falu középkori eredete. A Szigliget név a középkorban jelentésváltozáson ment keresztül: míg az Árpád-korban a környéken húzódó birtokokra és falvakra használták a Szigliget nevet, úgy a késő középkorban már csak a várra. Az 1453. évi váruradalomban Szigliget falu-, illetve birtoknév nem is szerepelt! Ennek nyitja az Újfalu–Nagyfalu elnevezésben kereshető. 1258-ban Móric szigligeti földrészének határait bejárták és rögzítették. Birtoka szomszédos volt a Szigliget–Újfalu nevű birtokkal is, amely egy évre rá már szintén Móric kezébe került. Létezett tehát egy ó- és egy újfalu, külön-külön hozzátartozó birtoktestekkel, amelyek aztán 1259-ben egy kézben egyesültek. Ezek ismeretében Nagyfalu megjelölést az ófalura vonatkoztathatjuk. A 'nagy' és 'öreg' szavak gyakran szinonimaként fordultak elő, s mivel más Nagyfalu nevű település a környéken nem volt, valószínű, hogy a 15. században az eredeti Szigliget–ófalut jelölte. Azt, amelyik 1258-ban a Mórighidaiaké volt, s amelynek eredete minden bizonnyal az 1121. évi Atyusz-predium településében kereshető. Elhelyezkedéséről az alábbiakban lesz szó.

Az utolsó birtok, Sziget eredete és helyszíne az 1260. évi várépítési engedélyben kereshető. Valószínűleg Sziget jelentette azt a területet, ahol a vár épült fel, azaz magát a várdombot, és esetleg az alatta húzódó kisebb területet. Nem tudni, hogy önálló falu is tartozott-e hozzá.

A 13–14. századi határjárások alapján megállapítható, hogy a Hegymagas – Szigliget (Nagyfalu, Újfalu, Sziget) – Tomaj birtokok körülhatárolása ezzel lefedte a Lesence-pataktól Tördemicig, illetve a Tapolcától Balatonig húzódó területet, azaz a mai Tapolcai-medencét. A falvak helyét tekintve 15. századi határpercekhez szükséges nyúlni. (Az 1420-as években Mórighidai János, a veszprémi káptalan és a lövöldi perjel között zajló perekről van szó.) A részletekbe menő határkiigazítások során derült ki, hogy Újfalu és Nagyfalu (ófalu) meglehetősen közel feküdtek egymáshoz, ezért a két települést együtt kezelték, nevüket akár fel is cserélték. Mórighidai János, birtoka körülhatárolásakor a következőket állapította meg: a határvonal a Tapolca felől érkező utat követte, s Újfaluiig, vagyis Szigligetig (ófalu) haladt, sőt három nyíllövénnyel tovább (mintegy 400 méter), ahol egy körtefa állt. A fa korábban a falu utcáján belül állt, de most, mivel a falu elpusztult, utcáin kívülre került. A perjel szerint azonban Szigliget falu nem is ott volt, ahol Újfalu, hanem Újfalu mögött, ahol a

²⁵ Az uradalomról részletesen a kapcsolódó forrásokkal együtt: **Mészáros O.**: Szigliget vára 345–358. Itt az Ófalu és Újfalu helyét még kissé eltérően lokalizáltuk. A valószínűbb megoldás a fentiekben olvasható.

Mindenszentek temploma állt. A per folytatásában írják, hogy Szigliget falu, amelyet részben Ventei Botondtól szerzett meg a Mórighidai ős, most lakatlan, benne kőtemplom áll, s a Belér-patak mentén helyezkedik el. Az Újfalú ellenben lakott, szintén kögyháza van, s a Tapolca-patakkal határos. A Belér-patak Hegymagas és a veszprémi káptalan Repesoka (ma Raposka) birtoka között halad, s a Balatonba ömlik, a patak másik ágának forrása viszont az elhagyott Szigliget falun belül van. A patak egyik ágát mesterségesen ásták, hogy csatornát készítsenek malmok számára. Ennek vize a Tapolca patakba ömlött.

A 12–13. századi Szigliget falu (ófalú) elpusztulását jól jelzi, hogy a további 15–16. századi oklevelek már csak Újfalut említették, Szigligetet egészen elhagyták. A Szigliget–ófalúhoz tarozó birtoktest Újfaluba olvadt, amit a következő történet igazol. 1504-ben lesenceistvándiak újfalusi jobbágyokat támadtak meg, s az éjszaka leple alatt felfegyverkezve megtámadták az egykori alvárnagy házát is, amely Újfalú területén állt a kettősmalom mellett. Még hónapokkal ez előtt a kettősmalmot a Taplat (Tapolca) patakon felgyújtották és a vizet elvezették. A forrás szerint Újfalú birtok a Lesence-patak mellett húzódott, azaz már teljesen együvé tartozott Szigliget/ófalú birtokkal. Hiszen azelőtt, 1258-ban még csak Szigliget föld volt határos a Lesencével. Újfalú (mint falú) helye pedig teljesen összhangban van a 15. század közepi adatokkal, miszerint az a Tapolca-patak mentén állt.

A Lesence- és a Tapolca-patak esetében ma is létező folyóvizekről van szó, de a Belér-patak ma már nem ismert. A mai Szigliget keleti oldalán, kissé távolabb, Tördemic felé ma az Eger-víz folyik, a forrásokban szereplő Egregy-patak ezzel lehet azonos. A települések topográfiáját tekintve Szigliget–ófalú nagy valószínűséggel a mai Avasi-templomrom körül húzódott, ez utóbbi a Mindenszentek templom lehetett. (Régészeti feltárása és értelmezése már az 1950-es években megtörtént.²⁶) A Belér-patak tehát valahol ezen a területen folyt, illetve eredt. Újfalú a vár alatt húzódhatott. Ez esetben a 18. századi vár alatti templomnak (ma Szűz Mária neve katolikus templom) középkori előzménye is van, vagy máshol kell keresni a falú eredeti középkori templomát. A katolikus templomnak részleges régészeti kutatásai voltak, középkori előzménye egyelőre bizonytalan.

A középkori váruradalom tehát a mai Tapolcai-medence területén húzódott. A vár a mai Szigligeti-dombság balatoni szigetén (ma félsziget) állt, ettől nyugatra az egyesített Szigliget–ófalú és Újfalú birtokok terültek el, benne a 15. századra elhagyott, Belér-patak parti Szigliget–ófalúval, illetve a Tapolca-patak parti Újfalúval. Utóbbi az uradalom legjelentősebb településévé nőtte ki magát. Újfalú birtok a legnagyobb birtok volt, a Balatontól egészen a Pabar–Tapolca útig, sőt Uzsa birtokig nyúlt. A Tapolca-pataktól keletre, illetve a vártól északra húzódott Hegymagas birtok, amely részben a mai Szentgyörgy-hegy nyugati oldalát, valamint Hegymagas falut is magában foglalta. Az egész váruradalomnak keleti vége az Egregy-patakon túlnyúlt, s Tördemiccel volt határos. Ezen túl, keletre húzódott Felsőtomaj. A birtokok kiterjedésén és helyzetén túlmenően az is tudjuk, hogy az öt tartozék hozzávetőlegesen 200 jobbágyteleknyi birtoknak felelt meg. A pápai tizedjegyzékek 1333-ban

²⁶ *Magyarország régészeti topográfiája I. Keszthelyi és tapolcai járás.* Szerk.: **Bakay Kornél, Kalicz Nándor, Sági Károly.** Budapest, 1966. 151–155; **Kozák Károly:** A román-kori egyenes szentélyzáródás hazai kialakulásáról. A szigligeti Avasi-templomrom feltárása. In: *Magyar Műemlékvédelem 1961–62.* Budapest, 1966. 111–133; **Koppány Tibor:** Középkori templomok és egyházak helyek Veszprém megyében. In: *Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények* 11 (1972) 236.

és 1334-ben említették a szigligeti templomot, plébánosát (István), és a befizetett összeg nagyságát.²⁷

A Szigliget elnevezést az 1300-as évektől kezdték a források a várra használni. Azzal összefüggésben, hogy a vár a Mórighidaiak kezére került, akinek már a vár felépítése előtt kezén volt Szigliget birtok és falu. Ezt a birtoknevet vette át a vár. A Sziget pedig valahol Szigliget birtok határai között feküdt. Ezért használhatta minden Mórighidai családtag a vár tulajdonjogának bizonyítására az 1258, 1259, 1274. évi iratokat, amelyek valójában csak a szigligeti – de minden bizonnyal a várat körülölelő – birtokokról szóltak! A mindennapi gyakorlatban sokáig használták a vár mindkét elnevezését: Szigligetet és Szigetet, akár egy oklevélben belül is. Legjobb példa erre az az 1440-es évek elején keletkezett hatalmaskodásról szóló panasztétel, amelyet *Szigliget* várában kelteztek Illés próféta napján, kiállítói pedig Fóris és Pál voltak, a *szigeti* vár várnagyai. A török időkben, a 16. század közepéről fennmaradt rovásadó összeírásokban (röviden dica jegyzékekben) is nyomon követhető a Sziget–Újfalú–Szigliget névváltozat. A Lengyel család birtokai között szerepelt Hegymagas, Sziget, Újfalú (1531), majd később Szigliget és Hegymagas (1549).²⁸ Ezidőtájt már Újfalú is eltűnt az adóösszeírásokból, tehát a vár alatti legfontosabb település végleg felvette a Szigliget nevet.

A vár történetének nyomon követésekor valójában tehát Sziget vár és Szigliget birtok történetét kutattuk, amelyek névváltozatai szorosan összefüggtek a legfőbb birtokos Mórighidai család térnyerésével. (Akiknek a vár megszerzésének módja végképp rejtély maradt.) A jó pozíciójú vár, még ha nem is a kiemelkedően nagy uradalommal volt körülvéve, fontos volt minden birtokos családnak, ahogy a török időkben is fontos végvárrá vált. De ez már egy más korszak lesz.

Ábrák:

1. ábra: A Szigligeti uradalom rekonstrukciója
2. ábra: A Mórighidai család leszármazási táblája
3. ábra: 1260. évi oklevél. Eredetiről kellene fotó, színesben. DF 207059
4. ábra: 1453. évi adománylevél. Eredetiről kellene fotó, színesben. DL14722
5. ábra: Mórighidai címer, (ha van kiállítási anyagban)
6. ábra: Újlaki címer (kiállítási anyagban)

Ajánlott irodalom:

Bartha Annamária: Favus apát várépítései? Adalékok Szigliget és Zengővár építéstörténetéhez. In: *A múltnak kútja. Fiatal középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete*. Szerk. **Rácz Tibor Ákos**. Szentendre, 2014. 257–269.

²⁷ *Monumenta Vaticana historiam regni Hungarie illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár*. I/1. kötet. Budapest, 2000. 375, 387.

²⁸ MNL Conscriptiones Portarum. E 158. Zala megye. Mikrofilm: 1660. sz. tekercs; **Maksay Ferenc:** *Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén*. I–II. Budapest, 1990. 950, 972.

- Engel Pál:** Uradalomszervezés a Dunántúlon a XIV–XV. században. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből*. II. Szerk.: **Hermann István**. Pápa, 1996. 21–30.
- Engel Pál:** A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században I–II. In: *Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: **Csukovits Enikő**. Budapest, 2003. 13–72.
- Engel Pál:** Vár és hatalom. In: *Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: **Csukovits Enikő**. Budapest, 2003. 162–197.
- Fügedi Erik:** *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. Budapest, 1977.
- Gere László:** Előzetes jelentés a szigligeti alsó vár feltárásáról. *Műemlékvédelmi Szemle* (1994/2) 33–47.
- Gere László:** *Szigliget – Vár*. Szigliget, 2000.
- Hangodi László – Paál József:** *Szigliget 890 éves: 1121–2011*. Szigliget, 2011.
- Koppány Tibor:** *A Balaton környékének műemlékei*. Budapest, 1993.
- Kozák Károly:** A szigligeti vár 1965–66. évi feltárása. *Magyar Műemlékvédelem* 1967–68. Budapest, 1970. 229–243.
- Kubinyi András:** A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. *Somogy Megye Múltjából* 4 (1973) 3–44.
- Mészáros Orsolya:** Szigliget várának története a középkorban. *Fons* 12/3. (2005) 299–377.
- Nemes Gábor:** Az Atyusz nemzetség. In: *Tanulmányok évszázadok történelméből*. Szerk.: **J. Újváry, Zsuzsanna**. Piliscsaba 2006. 13–39.